

СЕКЦІЯ 6. ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-615-0-38>

ВІЙНА ЯК ВИКЛИК УНІВЕРСАЛІСТСЬКИМ ТЕОРІЯМ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Загоруйко Самсон Володимирович

*аспірант кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики*

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

Поняття справедливості у соціально-філософському дискурсі традиційно розглядається як універсалістський нормативний критерій оцінки дій та інституцій, що претендує на загальну застосовність і можливість морального розрізнення легітимного та нелегітимного. Війна є граничним випадком для такої нормативної претензії, адже поєднує інституційно санкціоноване насильство, політичну доцільність і масове руйнування правопорядку. Сучасні дослідження показують, що війна спричиняє не лише фізичні руйнування, а й глибокі соціальні, економічні та культурні наслідки, які підривають функціонування інституцій і руйнують спільноти [5, с. 4].

Мета дослідження – теоретичне осмислення війни як граничного виклику для сучасних теорій справедливості та окреслення меж їх нормативної універсальності в умовах збройного конфлікту на прикладі російсько-української війни. Наукова новизна полягає у формулюванні аргументації, яка показує, що війна виявляє межі універсалізму справедливості на трьох рівнях: дискурсивно-легітимаційному, суб'єктно-нормативному та інституційному. Російсько-українська війна розглядається не лише як ілюстрація порушення норм, а як критичний аналітичний тест для нормативних теорій, що робить видимими їхні приховані припущення та змушує уточнювати предмет і межі застосування.

Одним із класичних способів нормативного осмислення війни є доктрина справедливої війни (just war theory), яка розрізняє критерії справедливості початку війни (jus ad bellum) і правила її ведення (jus in bello), а в сучасних дискусіях доповнюється проблематикою післявоєнної справедливості (jus post bellum). Її претензія на нормативну

універсальність полягає у пропозиції загальних критеріїв, що мають обмежувати застосування сили та дозволяють морально розрізнати «виправдану» і «невиправдану» війну. Водночас О. Ідальго показує, що в систематичній формі «справедлива війна» схильна не стільки обмежувати війну, скільки легітимувати її. Як зазначає дослідник, концепція справедливої війни сприяє «моральному облагородженню військових дій і водночас затемнює політичні інтереси, що стоять за ними» [2, с. 7]. Автор пише, що «спроба легітимувати війну як загальний інструмент права і справедливості зазнає невдачі як у моральній філософії, так і в політичній теорії» [2, с. 1].

Російсько-українська війна надає цьому аргументу емпіричної наочності, бо агресор апелює до «історичної справедливості», «захисту» чи «відновлення порядку», використовуючи мову нормативного виправдання. Це демонструє не лише ризик зловживання мовою справедливості. Тому концепція «справедливого миру» у цьому контексті постає не як риторична альтернатива, а як вимога зміщення нормативного фокусу: від універсалістського виправдання війни до універсальних умов її припинення, відновлення правопорядку та сталого мирного співіснування на засадах міжнародного права.

Наступний аспект аргументації розкриває межі універсалізму на рівні суб'єкта моральної оцінки – через проблему моральної рівності комбатантів. Класичний компроміс *jus in bello* припускає, що моральна оцінка дій у війні може бути відокремлена від причин її початку: комбатанти з обох сторін підлягають симетричним нормам, а «правильність» їхньої участі не визначає допустимість їхніх дій, якщо ті відповідають правилам ведення війни. Як зазначає Крістіан Баррі, традиційна теорія війни виходить з припущення, що «немає різниці між солдатами, які воюють за справедливу справу, і тими, хто воює за несправедливу» [1, с. 458]. Дослідник фіксує ревізійністський виклик цій схемі, що якщо війна є несправедливою з боку агресора, участь у ній не може зберегти моральну нейтральність.

Російсько-українська війна виступає тут тестом, який загострює розбіжність між нормативною універсальністю правил і фактом агресії. На фоні систематичних злочинів та заперечення суверенітету жертви агресії симетричне трактування воюючих сторін як морально рівних носіїв одного статусу стає теоретично вразливим. Це не зводиться до морального осуду, а змінює структуру вимог до справедливості. Якщо моральна відповідальність і легітимність участі в насильстві залежать від контексту агресії/оборони, тоді післявоєнна справедливість (*jus post bellum*) не може мислитись як нейтральна «процедура примирення» між симетричними сторонами. Саме тут виникає логічний перехід до інституційної проблематики. Питання про відповідальність,

відшкодування і гарантії неповторення є продовженням питання про (не)симетрію моральних позицій у війні.

Важливо ще уточнити, чому зазначені напруги мають не лише прикладний, а й концептуальний характер. У цьому контексті показовою є кантівська критика традиції «справедливої війни». Як зазначає О. Ідальго, Кант розглядав власне теоретичне завдання як «заміну європейської традиції міжнародного “права війни” новим міжнародним і глобальним “правом миру”» [2, с. 8]. Така позиція зміщує нормативний фокус з виправдання війни на створення правового порядку, здатного поступово зробити війну зайвою як інструмент міжнародної політики.

Т. Ковальський реконструє соціокультурні чинники становлення концепції справедливої війни, показуючи її історико-філософську залежність від культурних практик легітимації влади та насильства. Як підкреслює дослідник, «концепція справедливої війни є не просто теоретичним конструктом, а глибоко вкоріненим у культурних практиках суспільства феноменом, що змінюється разом з трансформаціями соціокультурних орієнтацій» [3, с. 97].

У нашому дослідженні це важливо не як історичний екскурс, а як аргумент проти наївного універсалізму. Критерії, що претендують на універсальність, сформувалися у певній історичній конфігурації війни та містять приховані припущення щодо суб'єктів і форм конфлікту. Російсько-українська війна з її гібридними практиками, інформаційними операціями, кібератаками та ударами по цивільній інфраструктурі, засвідчує велику різницю між цими припущеннями і реальними формами насильства. Тому проблема полягає не лише в «порушенні правил», а в тому, що універсалістський апарат оцінки війни частково побудований під іншу онтологію війни. Це підсилює тезу про потребу розширення теоретичної рамки: зосередження на критеріях «справедливої війни» має бути доповнене концепцією «справедливого миру», яка переводить універсалістську претензію з виправдання війни на конструювання умов миру та правопорядку.

Звідси впливає центральність інституційного виміру справедливості, який робить видимою межу універсалізму на рівні реалізації. Концепція перехідного правосуддя, яку аналізує І. Шапченко, демонструє трансформацію справедливості з абстрактного морального принципу у практично інституційний механізм реагування на наслідки конфлікту. Як зазначає дослідниця, перехідне правосуддя охоплює комплекс процесів і механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства подолати тяжку спадщину масових порушень прав людини [4, с. 128]. У структурі нашого аргументу це означає: *jus post bellum* не може бути лише «додатком» до *jus ad bellum/jus in bello*, бо саме після руйнування правопорядку війною стає очевидним, що моральна оцінка без

інституцій здатна лише фіксувати несправедливість, але не відновлювати справедливість. Український кейс є критичним тестом, адже масштаб злочинів та порушень прав людини ставить питання про спроможність правових механізмів забезпечити відповідальність і відновлення довіри до інституцій. Тим самим війна виявляє межу універсалістських теорій справедливості: без інституційної архітектури універсальна норма перетворюється на декларацію, а перехідне правосуддя стає необхідною ланкою між нормативністю та дієвістю.

Отже, війна є граничним випробуванням універсалістських теорій справедливості, адже виявляє внутрішні суперечності їхніх нормативних припущень. У таких умовах мова справедливості може використовуватися для легітимації насильства, моральна симетрія сторін стає теоретично проблематичною, а абстрактна нормативність потребує інституційного втілення. Тому концепція «справедливого миру» окреслює нормативний горизонт припинення війни та відновлення правопорядку, тоді як перехідне правосуддя конкретизує його у механізмах *jus post bellum*. Саме ця інтеграція визначає сучасний філософський виклик, який російсько-українська війна ставить перед теоріями справедливості у XXI столітті.

Література:

1. Barry C. *A challenge to the reigning theory of the just war. International Affairs*. 2011. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2011.00983.x>
2. Hidalgo O. *The Shortcomings of Just War Theories and the Legitimacy of Just Peace. Politics and Governance*. 2025. <https://doi.org/10.17645/pag.10159>
3. Kovalskyi T. *Sociocultural factors of the formation of the just war concept: from past to present. Politology Bulletin* (97). 2025. 96–109. <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2025.97.96-109>
4. Шапченко І. С. Судова правотворчість як інструмент забезпечення справедливості в умовах перехідного правосуддя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. Том 1 № 91 (2025). <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.18>
5. Ober, J., Rusakov, S., & Matusevych, T. (2026). The effects of the war in Ukraine on the environment of Ukrainian artists: An evaluation by a diagnostic survey. *Media, War & Conflict*, 19(1), 3–26. <https://doi.org/10.1177/17506352241269604>